

O ISELJAVANJU IZ HRVATSKE U RAZDOBLJU 1880—1914.

Ivan Čizmić

Ekonomske, socijalne, političke, nacionalne i druge okolnosti prouzrokovale su seljenje stanovništva iz krajeva koji sačinjavaju današnju Hrvatsku. To je seljenje počelo još u XV st., pa se s manjim ili većim intenzitetom u pojedinim vremenskim razdobljima nastavilo sve do naših dana. Okupacijom hrvatskih zemalja od strane Turaka iseljavanje poprima masovni karakter. U to vrijeme desetine tisuća ljudi, spasavajući živote, sele se u susjedne zemlje. Razdoblje seljenja zbog Turaka trajalo je od XV do XVIII stoljeća.¹

Dok su prva masovna iseljavanja bila posljedica turskog prodora, dotle će kasnije iseljavanje, koje je u nekim krajevima Hrvatske započelo već u XVI stoljeću, biti sve više uvjetovano ekonomsko-političkim i društvenim prilikama.

Socijalnim i ekonomskim promjenama, napose ukidanjem kmetstva sredinom XIX stoljeća, seljak prestaje biti vezan za zemlju i od tada slobodno raspolaže svojim posjedom. S raspadanjem seoskih zadruga, njihovi ranije okupljeni posjedi počinju se komadati. Stvaraju se brojnija individualna gospodarstva sa sitnim i rasejepkanim posjedom, iako istodobno ne dolazi do promjena u strukturi poljoprivrede. Kapitalistički utjecaji jačaju kupoprodaju kojom se jedni bogate na račun drugih. Iako su gospodarstva općenito smanjena, socijalne razlike su se povećale, a život je postao teži. Prodor kapitala na selo prouzrokovao je prezaduženost, osiromašenje i proletarizaciju. U takvim prilikama zemlja postaje najsigurnija osnova životne egzistencije. No proces diobe individualnih gospodarstava i dalje se nastavlja. Očinski posjed dijeli se među sve sinove, a redovno i među neudate kćeri. Takav sistem nasljeđivanja imao je za posljedicu krajnje nerentabilno usitnjavanje i komadanje posjeda koji redovno nije mogao prehraniti članove domaćinstva. S druge strane, zaostalost i nerazvijenost gradova i industrije u njima onemogućavale su zapošljavanje u većem broju. Prosječno brz porast stanovništva u tom razdoblju nije bio praćen ni približno adekvatnim porastom industrije, pa su zbog toga proizvodne snage ostajale umrtvljene. Stvara se višak agrarnog stanovništva koji je primoran napustiti prenapućenu zemlju. I neposredne političke prilike u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX i na početku XX st. pridonijele su stvaranju sve većih ekonomskih nevolja. Tako su neriješeni ekonomski, socijalni i politički problemi sačinjavali općenite uzroke masovnog iseljavanja iz Hrvatske u razdoblju moderne kolonizacije.

---

¹ O raseljavanju hrvatskog življa u tom razdoblju usp. S. Ivšić, Hrvatska dijaspora u XVI vijeku, Ljetopis JAZU 50, 1938, 99—102.

Važan zadatak u istraživanju iseljavanja s područja Hrvatske jest utvrđivanje posljedica što ih je ono izazvalo u porastu stanovništva. To istraživanje izvršit ćemo ovdje za razdoblje od druge polovice XIX st. do prvoga svjetskog rata.

Analizom popisa u Hrvatskoj opažamo znatan porast stanovništva osobito u razdoblju od 1857. do 1862.² U razdoblju od 1869. do 1880. porast stanovništva se usporuje, što je bila posljedica ratova Austrije s Italijom 1859. i s Pruskom 1866, u kojima su sudjelovali i ginuli velikim dijelom vojnici iz Hrvatske. Također je epidemija kolere i nekih drugih zaraznih bolesti od 1871. do 1874. uništila mnogo stanovnika. Te gubitke jedva je mogao nadomjestiti porast stanovništva od 1875. do 1880, iako je on bio znatan. Porast u desetljeću od 1880. do 1890. uvjetovan je povoljnim privrednim prilikama, ali još više doseljavanjem stranaca iz Ugarske, Češke i Slovenije.³ Usporedo s tim doseljavanjem počinje proces iseljavanja iz Hrvatske, ali u razdoblju od 1880—1890. samo manjim dijelom u inozemstvo. Prva veća seljenja bila su usmjerena u Bosnu i Hercegovinu, neposredno poslije njihove okupacije 1878, kada su stanovnici županija ličko-krbavske i modruško-riječke, a dijelom i zagrebačke, selili onamo privremeno radi zarade ili radi trajnog smještaja. Prema podacima popisa 1880. ustanovljeno je da od odsutnih lica mnogo tisuća boravi u Bosni i Hercegovini.⁴

Iseljavanje iz Hrvatskog primorja i Dalmacije bilo je u većem ili manjem opsegu tijekom čitava XIX stoljeća. Međutim, iseljavanje iz ostalog dijela Hrvatske započinje u većem broju između 1880. i 1890. i to najviše iz županije modruško-riječke, kotareva Karlovca i Jaske i županije zagrebačke. Iseljavanje se znatno proširilo u razdoblju 1890—1900, kad je zahvatilo gotovo cijelo područje nekadašnje Banske krajine, zatim kotare pisarovinski i samoborski, te nekadašnje područje županija modruško-riječke, a pod konac tog razdoblja proširilo se i u županiju ličko-krbavsku i bjelovarsko-križevačku. Poslije 1900. iseljavanje je postepeno zahvatilo cijelo područje Hrvatske.

Iseljavanje se neposredno odrazilo na porast stanovništva Hrvatske. To je jasno pokazala razlika između prirodnog i stvarnog porasta stanovništva.⁵ Stvarni porast stanovništva bio je veći samo u desetljeću 1880—1890. Iako je u to vrijeme započelo masovnije iseljavanje, ipak je, zahvaljujući velikom doseljavanju stranaca, stvarni porast bio veći od prirodnog. Kasnije će sve do pred prvi svjetski rat prirodni porast premašivati stvarni i to zahvaljujući isključivo iseljavanju, koje je u prvom desetljeću našeg stoljeća imalo takav

² Stanovništvo Hrvatske brojilo je 1857. — 2 074 776 stanovnika; 1869. — 2 400 795; 1880. — 2 506 545; 1890. — 2 854 585; 1900. — 3 160 613; 1910. — 3 460 350. (Republički zavod za statistiku SRH, Stanovništvo 1857—1961. po naseljima i dijelovima naselja, Zagreb 1964.)

³ O kretanju stanovništva u ovom razdoblju usp. M. Zoričić, Popis žiteljstva godine 1890, Zagreb 1890; J. Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb 1914; F. Vrbanić, Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije, Rad JAZU 140, 1889; M. Senoa, Doseljavanje tuđinaca u Srijem, n. i. mj. 201, 1914; Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1915; M. Makale, Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji, Beč 1912.

⁴ Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godine 1910—1915. Osnova zakona o iseljavanju, prilog 8.

⁵ Vidi tabelu 1.

Tabela I

**RAZLIKA IZMEĐU PRIRODNOG I STVARNOG
PORASTA STANOVNIŠTVA HRVATSKE**

	Godina	Prirodni prirast		Stvarni porast		Prema prirodnom porastu bio je stvarni porast	
		u aposo- lutnim	u %	u apso- lutnim	u %	u apso- lutnim	u %
* Hrvatska i Slavonija	1880—1890.	274 002	14,5	293 911	15,5	+ 19 909	+1,0
	1891—1900.	229 495	10,5	214 356	9,8	— 15 139	-0,7
	1901—1910.	324 861	13,5	201 778	8,5	— 123 083	-5,0
** Dalmacija	1880—1890.	65 170	13,7	51 325	10,8	— 13 845	-2,9
	1891—1900.	78 857	14,9	66 358	12,6	— 12 499	-2,3
	1901—1910.	83 696	14,1	51 882	8,7	— 31 814	-5,4
*** Istra	1900—1910.	53 392	15,5	58 516	17,0	+ 5 124	+1,5

Izvor :

* M. Kreser, Gustoća žiteljstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1917, 109.

** M. Lorković, Narod i zemlja Hrvata, Zagreb 1939, str. 145.

*** J. Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb 1914, str. 9.

opseg da je od sedamdeset upravnih kotara u Hrvatskoj i Slavoniji samo osam, i to zbog doseljavanja stranaca, pokazivalo stvarni porast, dok je kod svih ostalih (62), stvarni porast bio manji od prirodnog. M. Makale konstatira 1912. da »uzrok slabog povećanja pučanstva u Dalmaciji nije [...] slabi pretičak rođenih, već jako iseljavanje [...] To iseljavanje iznaša preko 5% pučanstva prema godini 1909. tj, da se svaka dvadeseta osoba iselila.«⁶

Usporedo s porastom, odnosno padom stanovništva raste i pada njegova gustoća. Pod gustoćom stanovništva podrazumijeva se broj stanovnika koji obitava na jednom kvadratnom kilometru, dakle omjer stanovništva prema cijeloj površini. Iseljavanje neposredno utječe na gustoću stanovništva, pa tim i na demografsku sliku nekog područja.

Ako izuzmemo gradove u Hrvatskoj, gdje je gustoća stanovništva rapidno rasla, najveća je gustoća bila u županiji varaždinskoj, dvostruko veća nego u ostaloj Hrvatskoj, a najslabija u županiji ličko-krbavskoj. Prosječna gustoća stanovništva u Hrvatskoj zaostajala je za prosječnom gustoćom u Ugarskoj za nekoliko stanovnika, ali i za više od trideset prema onoj u austrijskoj polovici Monarhije.

Iseljavanje je neposredno utjecalo na gustoću stanovništva Hrvatske tako da se ona u tim krajevima umanjila za oko 5 stanovnika po kvadratnom kilometru. Da nije bilo iseljavanja, gustoća stanovništva Hrvatske iznosila bi 66,4 umjesto 61,6 stanovnika na km². Područje Hrvatske bilo je, u odnosu na Austro-Ugarsku relativno rijetko naseljeno. Međutim, privredne mogućnosti bile su tolike da je postotak gustoće stanovništva mogao biti mnogo veći. Kruno-

⁶ Makale, n. dj., 6.

slav Janda ističe da prenapučenost »očito nije kod nas razlog iseljavanja [...] poznato je da se u Hrvatsku još doseljavaju Njemci i Mađari, što je najbolji dokaz, da o prenapučenosti Hrvatske ne može biti govora.«⁷

Negativan stvarni porast i opadanje gustoće stanovništva jasno pokazuju kako se iseljavanje nepovoljno odražavalo na porast stanovništva u Hrvatskoj. Koliko se ljudi iz Hrvatske iselilo od 1880. do prvoga svjetskog rata najbolje pokazuju statistički podaci o iseljavanju, ali pri tom treba uzeti u obzir da se do 1898. podaci o iseljavanju nisu kod nas prikupljali. Tek bansom naredbom od 1898. određeno je da osim ostalih statističkih podataka treba sakupljati i podatke o iseljavanju, što je već u toku iste godine i provedeno. Budući da je u Austro-Ugarskoj bio prihvaćen princip slobode kretanja i seljenja, to statistika nije mogla sakupljati točnije podatke o iseljavanju. Mogli su se pratiti samo oni slučajevi koji su zbog nekih razloga bili statistički evidentirani (na pr. zahtjev za izdavanje putnica) ili oni za koje se slučajno doznalo (podaci brodskih kompanija koje su se bavile prijevozom iseljenika). Zbog toga se takvim statističkim podacima može pridodati tek drugostepena važnost. Mnogo su sigurniji podaci o doseljavanju u državama useljenja. Ali ni te statistike nisu bile za iseljenike iz Hrvatske pouzdane, jer su ih vrlo često registrirali kao Austrijance ili Mađare. Tako je bilo i u SAD sve do popisa 1910, kada su Slaveni nastanjeni ondje protestirali i sa kongresa održanog 7. ožujka t.g. u Pittsburghu uputili delegaciju koja je pred upraviteljem popisnog ureda i samim predsjednikom SAD upozorila na učinjenu nepravdu i postigla puni uspjeh. Od te godine Slaveni su popisivani prema svojoj narodnoj pripadnosti, pa najpotpuniju sliku o doseljavanju u SAD pruža otada »Annual reports of the Commissioner General of Immigration«. Prema tim podacima, Austro-Ugarska je dala najjači kontingent iseljenika u SAD u razdoblju od kraja prošlog stoljeća do prvoga svjetskoga rata, sudjelujući u imigraciji SAD sa 25% ukupnog broja useljenika. Od 1901. do 1909. iselilo se iz Austro-Ugarske u SAD 1 887 238 osoba. Najjače iseljavanje bilo je 1907. kad se iz Monarhije iselilo 338 507 osoba. Iduće godine izbila je u SAD ekonomska kriza, pa se zbog toga broj iseljenika smanjio na polovicu, no već je 1909. opet pokazao znatan porast. Po nacionalnosti, iz Austro-Ugarske su se u razdoblju 1901—1909. najviše selili Poljaci — 33 672, Slovaci — 297 479, Hrvati — 266 504 i Srbi — 30 778.⁸ Dakako, ni američki podaci, kako smo već istakli, ne mogu biti vjerodostojni. Još manje se možemo pouzdati u podatke Hrvatskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu prema kojima se iz Hrvatske od 1889—1913. iselilo 186 573 lica.⁹ Taj se broj vjerojatno odnosi na one iseljenike kojih su odlazak vlasti evidentirale. Međutim, kombiniranjem izvještaja raznih parobrodarskih društava za prijevoz iseljenika s brojem izdatih putnica dolazi se do podataka prema kojima se samo iz Hrvatske i Slavonije od 1900. do 1913. iselilo 257 212 osoba.¹⁰

Iako za naše prekomorsko iseljavanje dobro služe statistički podaci što su ih o putničkom saobraćaju izdavala parobrodarska društva, ipak se za broj

---

⁷ Naše iseljeničko pitanje, Spljet 1913, 33.

⁸ Makale, n. dj., 19.

⁹ Lakatoš, n. dj., 64.

¹⁰ isto.

iseljenika iz Hrvatske ni tim putem ne može doći do potpuno točnih podataka, jer se u njima ne navode i podaci za Hrvatsku, već zajednički za Ugarsku ili čak za čitavu Austro-Ugarsku. Tek nakon svog osnutka 1909. intervenirao je Hrvatski iseljenički odsjek kod nekih parobrodarskih društava da hrvatski iseljenici budu odvojeno evidentirani. Zbog svih naprijed navedenih razloga statistički podaci o iseljavanju mogu dati samo približno točnu sliku iseljavanja iz Hrvatske do prvoga svjetskog rata. Zato je M. Makale s pravom napisao: »Govoreći o hrvatskim iseljenicima [...] napomenuti mi je, da se ne zna broj naših osoba u predjelima naseljavanja. Po statistici Sjedinjenih Država zna se broj Hrvata doseljenih u zadnja dva decenija. Koliko se je od tih iseljenika natrag povratilo nije poznato. Još gore prilike vladaju u Južnoj Americi, gdje nam nije ni to poznato. Ima sila našeg naroda u Južnoj Americi, ali nikome nije poznato u kolikom se broju tamo nalaze.«¹¹

Prema procjenama J. Lakatoša i M. Lorkovića, u razdoblju od 1890—1910. iselilo se iz Hrvatske 309 954 osoba.¹² Međutim, Lakatoš se nije zadovoljio ni s tim brojem. On je dobro uočio da se velik dio naših iseljenika iseljavao ile-

Tabela II

ISELJAVANJE IZ HRVATSKE 1890—1910

	1890.	1900.	1910.	1890—1910.
Hrvatska i Slavonija	24 913	36 650	150 233	211 796
Dalmacija	13 845	12 499	31 814	58 158
I s t r a			15 000	40 000
Hrvatska U k u p n o	38 758	49 149	197 047	309 954

I z v o r :

M. Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939, str. 9.

J. Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb 1914, str. 64.

galnim putem. Osobito pred prvi svjetski rat, kad se zbog vojnih potreba iseljavanje vojnih obveznika spriječavalo, ilegalno se iseljavanje sve više širilo i, prema Lakatošu, postiglo broj od 180%. Zbog toga je on kombinacijom svih podataka relevantnih za iseljavanje procijenio da se u spomenutom razdoblju tj. od 1889—1913. iselilo iz Hrvatske oko pola milijuna ljudi. Lakatoševa procjena nije proizvoljna nego, po našem mišljenju, najrealniji broj iseljenika iz Hrvatske u to vrijeme. U prilog tome govori nekoliko činjenica. Tako, na pr., prema službenim podacima iselilo se iz županije zagrebačke 1889 — 1497 osoba, 1908 — 351 osoba, 1909 — 3 122 osoba, 1910 — 3 475 osoba, a 1911 — 1 255 osoba.¹³ Međutim, pregledavanjem statističkih podataka o iseljavanju s karlovačkog područja i njihovom usporedbom s podacima za županiju zagrebačku dolazi se do disproporcije. Prema »Karlovačkom glasniku«, iz samog karlo-

¹¹ Makale, n. dj., 25.

¹² Vidi tabelu 2.

¹³ Lakatoš, n. dj., 65.

vačkog kotara iselilo se 1889. godine 1 912 osoba.¹⁴ »Narodni glas« navodi podatke prema kojima se 1908. iz kotara Karlovac iselilo 3 196 osoba, 1909 — 3 388 osoba, 1910 — 1 104 osoba, 1911 — 389 osoba.¹⁵ Prema tome, proizlazi da se u pojedinim godinama iz karlovačkog kotara iselilo više stanovnika nego iz čitave zagrebačke županije po službenoj statistici. Podaci o intenzitetu iseljavanja govore također da je riječ o mnogo većem broju iseljenih nego li je to službena statistika zabilježila. Tako »Dom« spominje da se u veljači 1902. iselilo iz Hrvatske i Slavonije 1 530 osoba,¹⁶ a »Zajedničar« navodi da se samo preko Trsta u travnju 1909. iselilo 2 116 Hrvata i u istom mjesecu 1910. 3 073.¹⁷ Isti list spominje da su zagrebačke agenture za iseljavanje otpremale svakog ponedjeljka i petka do 600 osoba u iseljeništvu.¹⁸

U Hrvatskoj su mnogi društveni i javni radnici, koji su pratili proces iseljavanja, imali svoje vlastite procjene o broju iseljenih, koje su također razlikovale od službenih statistika. Tako je Ante Tresić-Pavičić, nakon svog posjeta iseljenicima u SAD 1906, napisao da ih ondje živi oko 400 000.¹⁹ I. Lupis-Vukić, koji se mnogo zanimao za iseljavanje i iseljeništvu iz Hrvatske također je računao da se iz Hrvatske do 1912. iselilo preko 500 000 osoba.²⁰ Hrvatski iseljenici, koji su za prvoga svjetskog rata podržavali politiku Jugoslavenkog odbora u Londonu, redovito su u svojim rezolucijama spominjali da u iseljeništvu živi pola milijuna Hrvata.

* * *

U relativno kratkom razdoblju, od 1880—1914, iz Hrvatske se iselio proporcionalno veoma velik broj ljudi. Ta pojava ostavila je svakako dubok trag u životu naroda. Zbog toga je potrebno specificirati i analizirati uzroke tog pojavi i utvrditi kakve je sve posljedice to iseljavanje imalo.

Nerodne godine i zbog toga nedostatak hrane bio je problem ne samo u Hrvatskoj nego i u čitavoj Evropi u devetnaestom stoljeću. Prema statističkim podacima, najbrojnije mase iseljenika dolazile su iz Evrope u Ameriku za vrijeme »gladnih godina«. Nerodica je teško pogađala stanovništvo Hrvatske. Tjednik »Svjetlo« pisao je 1908. o gladi u Hrvatskoj: »Sa svih strana stižu glasovi o stradanju naroda u Hrvatskoj. Užasna neman, glad se širi istom nekoć plodovitom i bogatom Slavonijom. Narod skapava, narod se seli.«²¹ Ekstenzivnom obradom na usitnjenim posjedima stanovništvo Hrvatske nije se moglo oduprijeti elementarnim nepogodama. O tom je list »Istina« pisao: »Naši seljaci imaju razmjerno malo zemljišta, a ukoliko ga imaju, ne znaju ga racionalno izrabiti, pa su gotovo sva seljačka gospodarstva kod nas pasiv-

¹⁴ Karlovački glasnik, 26. XI 1889, br. 9.

¹⁵ Narodni glas, 22. VII 1912, br. 34.

¹⁶ Dom, 13. III 1902, br. 6.

¹⁷ Zajedničar, Pittsburgh, 4. V 1910, br. 16.

¹⁸ Zajedničar, 2. III 1910, br. 8.

¹⁹ Ante Tresić-Pavičić, Od Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u Sjevernoj Americi. Zagreb 1907, 87.

²⁰ Naše iseljeničko pitanje, 11.

²¹ Svjetlo, Karlovac, 3. IV 1898, br. 12.

na. Zdvojni uslijed svog nezgodnog materijalnog položaja seljaci ne znaju izlaza, pa je jedini spas traže u iseljavanju.«²²

Loše ekonomske prilike ističu se kao prvi uzrok iseljavanju iz Hrvatske. Njeno stanovništvo ne samo što u pojedinim godinama nije moglo sebe prehraniti nego je neopozivo moralo državi plaćati poreze, pa su ljudi bili primorani tražiti u tuđini zarade i njome podmirivati državne daće. Pišući o tome Stjepan Radić konstatira 1904. da »hazburška monarhija i druge podunavske države traže od svojih državljanina poreze po najmodernijem sustavu [...] dok se država i društvo natječu u toj modernosti, i trgovac i obrtnik, a pogotovu radnik i seljak u čitavom je podunavlju od prilike na istom stupnju znanja i svijesti, gdje je bio pred pedeset, dapače i pred sto godina [...] te se niži narodni slojevi najedamput nađu u takvoj situaciji iz koje sad bježe glavom bez obzira. Bijeg je već zahvatio najplodnije krajeve Hrvatske i Ugarske.«²³

Trajna prezaduženost stanovništva bila je važan uzrok iseljavanju. Lupis-Vukić tvrdi kako je »glavni uzrok brojnog iseljavanja iz Dalmacije vinogradarska kriza, prouzročena vinskom klauzulom. U banovini glavni i trajni uzrok iseljavanju jest prezaduženost seljaštva.«²⁴ Osim posljedica što ih je za razvoj vinogradarstva uzrokovalo potpisivanje vinske klauzule između Austro-Ugarske i Italije 1892, specifični uzroci iseljavanja iz Dalmacije i Istre jesu propadanje plovidbe na jedra, opadanje ribarstva i uopće gospodarska i politička zapuštenost tog područja od strane austrijske vlade. Na uzroke iseljavanja iz Hrvatske osvrnuo se K. Janda ovim riječima: »Osim pomanjkanja industrije imade i drugih okolnosti, koje sile našeg seljaka na iseljavanje. U prvom redu su to nesređene gospodarske prilike, po seljaštvo skroz pogubno imovinstvo, a napose naslijedno pravo, nepravedna organizacija kredita, cijepanje seljačkog posjeda, potpuno pomanjkanje modernih socijalnih uređaba i zakona za zaštitu seljaka i radnika, neobrazovanost i nepismenost naših seljaka. K svemu tomu došle su još parcelacije zemljišta. U kratko vrijeme kupovani su skoro svi veleposjedi u Hrvatskoj i Slavoniji i parcelarno rasprodani seljaštvu, i ta činjenica u dvojakom pravcu djeluje na iseljavanje. S jedne strane nestalo je veleposjeda, kod kog je seljak mogao uvijek zaslužiti koju svoticu gotovog novca, a mogao je u nuždi naći pomoći. S druge strane seljak je na vjeru kupio zemljište, pak sad treba da to otplati. Rokovi otplate su kratki, iz svog posjeda te kupovine ne može izvući, pa mu tako ne preostaje drugo, nego poći u Ameriku i, s tamo zasluženim novcem, dug isplatiti.«²⁵

Uz ekonomske uzroke iseljavanja treba se osvrnuti i na one političke prirode. S. Radić upozorava da je uzrok iseljavanju »i ta nada, da negdje u svijetu ima možda uopće više dobra i pravednosti.«²⁶ Zastupnik u hrvatskom sa-

²² Istina, Karlovac 15. X 1928, br. 6. — Od ukupnog broja gospodarstava u Hrvatskoj i Slavoniji 1% otpadalo je na ona s preko 100 jutara zemlje, 8% na ona od 20—100 jutara, 20% na ona od 10—20 jutara, 27% na ona od 5—10 jutara, 31% na ona od 1—5 jutara i 13% na ona od 1 jutro zemlje. (Statistički atlas kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1915, 39.)

²³ Stjepan Radić, Moderna kolonizacija i Slaveni, Zagreb 1904, 337.

²⁴ Naše iseljeničko pitanje, 14.

²⁵ na i. mj., 33.

²⁶ S. Radić, n. dj., 338.

boru Ante Pinterović, govoreći o iseljavanju, istakao je: »To zlo mora da leži u nama samima, jer nema sumnje, da ne bi ljudi bježali iz domovine, da im je dobro u njoj. Kriva je tome dosadanja uprava, a donekle i naša inteligencija, koja nije htjela da narod poučava i da ga odvraća od iseljavanja [...] Kad sam kazao da krivim upravu, to mislim na mnoge naše občinske uprave i druge faktore, koji nisu uvijek činili svoju dužnost, a naročito našu inteligenciju, koja nije onom ljubavljju radila oko toga da narod digne u ekonomiji i prosvjetli, a u tome leži i razlog, što u narodu nije gospodarska snaga dosta jaka, da ne bi morao bježati u tuđinu. Kad bi se kod nas kroz 40 godina za podizanje privredne snage narodne i za narodnu prosvjetu potrošilo toliko energije, umne snage, vremena i truda, koliko u stranačku politiku, vjerujte, gospodo, danas bi mi stajali na mnogo višem stupnju, a toga iseljeničkog pitanja ne bi bilo ili ne barem u tolikoj mjeri kao što danas.«²⁷ U pismu što ga je svećenik D. Krmpotić uputio iz Amerike 1907. Hrvatskom saboru, želeći da ga upozna s položajem hrvatskih iseljenika u SAD, kaže da se od iseljenika mogu čuti oštre osude i kletve na one koji su krivi što su oni morali otići iz domovine. »Naši kapitalisti ne rade sa svojim kapitalom. Zadovoljni su sa kamataama koje banke ili dividendama na dionice [...] Gospoda su stvorila veliki jaz između naroda i sebe. Pod narodom mislimo našega seljana. Nema on povjerenja u kaput. Onda nije čudo kad je ovdje u slobodnoj zemlji, da se upravo odvraća od gospodina iz Evrope.«²⁸

Socijal-demokrati u Hrvatskoj nastojali su političkim uzrocima iseljavanja dati političko-klasno obilježje. U prilog im je išlo i pisanje nekih listova. Tako je list »Svjetlo« pisao: »I ta gospoda, koja imadu dobru plaću i kojim se u saboru veća plaća kroji, ne haju za našu nevolju, oni nas tjeraju u Ameriku, gdje mi moramo da tražimo naš spas. Svim su vam puna uvijek usta otačbine, svi se starate za nas kod punog stola, a kad mi smalakšemo, ne budemo ništa imali, što će skoro doći, neka vas slobodno hrane tvornice i bankari. Ostavljamo ove, idemo u Ameriku, na čast vam, bogatuni i velemože.«²⁹ Socijal-demokratski list »Slobodna riječ« objavio je rezoluciju o iseljavanju s međunarodnog socijalističkog kongresa u Stuttgartu 1907, u kojoj između ostaloga stoji: »Glavni je uzrok ovim seobama nezasićena pohlepa kapitalizma za obogaćenjem [...] useljavanje i iseljavanje radnika je isto tako nedjeljiva pojava od bivstva kapitalizma, kao i radnička besposlica, hiperprodukcija i radnička potrošnja ispod čovjekovih potreba. Oni su često sredstvo, da se ograniči sudjelovanje radnika kod radne proizvodnje, te zauzimaju pokadšto radi političkih, vjerskih i nacionalnih progona anormalne dimenzije.«³⁰ O klasnom sukobu kao uzroku iseljavanju govore i jugoslavenski socijalisti u SAD. U izvještaju s jugoslavenskog socijalističkog kongresa u Chicagu 1910. piše: »Jugoslavenska emigracija potječe iz redova sitne buržoazije (seljaka, zanatlija, malih trgovaca itd.) i radničke klase. Uzroci iseljavanja Jugoslavena iz Evrope u Ameriku leže u ekonomskom razvoju jugoslavenskih zemalja; proletarizirajući s jedne strane sitnoburžoaske mase, baca taj razvoj

---

²⁷ Stenografski zapisnici Sabora IV, 1910. 808.

²⁸ Arhiv Hrvatske, Spisi hrvatskog sabora, 1907—1911, br. 1069.

²⁹ Svjetlo, 7. I 1900, br. 1.

³⁰ Slobodna riječ, Zagreb, 30. VIII 1907, br. 38.

s druge strane u sve veću bijedu radničku klasu koja nastoji da se otrese svog teškog položaja, a jedinim sredstvom za to smatra iseljavanje u Ameriku.«³¹

Među važne uzroke iseljavanja iz Hrvatske treba uvrstiti i nastojanje mladih ljudi da izbjegnu vojnu obavezu. Iako bismo naizgled tom uzroku mogli dati neko drugo obilježje, u Hrvatskoj je i taj uzrok imao svoje ekonomsko-političko značenje. Dugogodišnje izbivanje u vojsci mladih ljudi, u mornarici pune četiri godine, loše se odražavalo na ionako slabi gospodarski položaj seljačkih domaćinstava. Mnogi su voljeli pobjeći u svijet i slati svojim novac. Na žalost, takvi, kao vojni prekršitelji, nisu se smjeli više vratiti kućama. Opasnost te vrste iseljavanja zapazio je Juraj Bijankini, dalmatinski zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, gdje je u ožujku 1911. izjavio: »Ustanoviti vrijeme prisutne službe za ratnu mornaricu na više od tri godine bilo bi nepravedno i vrlo pogibeljno. To bi značilo potpomagati iseljavanje koje je i bez toga već preveliko sa naše obale i naših otoka.«³² Godinu dana kasnije Bijankini će na istom mjestu i o istom problemu reći: »Ima općina u Dalmaciji, gdje se već mal ne može naći novaka, jer mladarija listom mora da seli u Ameriku, kažem mora da seli, jer zemlja, usprkos vladine akcije za ekonomsko podizanje, koje puno obećaje, a do sada sasvim sporo se razvija, još uvijek je kruto zapuštena [...] Takva zemlja ne može da pruži izvor zarade. Stoga mnogi mladići vole emigrirati još prije nego ih pritisne teška četirigodišnja služba u ratnoj mornarici. A nevolja im je seliti, jer moraju hraniti stare roditelje. Da je vlada štogod znamenita učinila barem za ribarstvo [...] emigracija bi većim dielom od mnogo vremena bila prestala.«³³

Porastu iseljavanja iz Hrvatske znatno su pridonijeli i tzv. agenti. U vrijeme privrednog prosperiteta u SAD, američkim je poduzećima, rudnicima, brodogradilištima itd. trebala jeftina radna snaga, zbog čega je u suradnji s brodskim kompanijama za prijevoz putnika organizirana posebna akviziterska služba, koja je uz pomoć svojih agenata prikupljala radnu snagu za rad u Americi. Štetna uloga agenata oko pospješavanja odlaska naših ljudi u Ameriku zapažena je već na samom početku stoljeća. Franko Potočnjak upravio je 1900. ovu interpelaciju Saboru: »Kojim načinom i sredstvima misli kr. zem. vlada zaštititi i osigurati pučanstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije od prevara i izrabljivanja raznih agentura za iseljavanje?«³⁴ Da bi za svoje kompanije priskrbili što veći broj putnika, a tim i veću zaradu, agenti su obećavali seljacima velike zarade i sjajne perspektive u Americi. Često bi na njihov nagovor ljudi prodali svoju zemlju i platili prijevozne troškove do Amerike. Vlasti su u Hrvatskoj svojim odredbama pokušavale rad agenata svesti u zakonske okvire. Tako je vlada donijela 5. IV 1901. naredbu kojom je regulirala odlazak »radničkog i seljačkog stališa u prekomorske zemlje.«³⁵ Po toj naredbi, otpremanjem osoba koje su putovale u prekomorske zemlje na zaradu smjele su se baviti samo one osobe koje su za to imale dozvolu. Ali kazne za prekršitelje bile su minimalne, pa se na taj način nije rad agenata mogao suzbiti.

³¹ Radnička straža, Chicago, 2. IX 1910, br. 37.

³² Narodni list, Zadar, 29. III 1911, br. 25.

³³ Narodni list, 27. III 1912, br. 25.

³⁴ Arhiv Hrvatske, Spisi hrvatskog sabora, 1897—1902, br. 830.

³⁵ Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, privatni arhiv Artura Benka-Grada.

Zbog toga su o istom pitanju podnosili Saboru interpelacije zastupnici G. Tuškan 1906.³⁶ i A. Pinterović 1910.³⁷

Uzrokom iseljavanju iz Hrvatske bile su i neke činjenice koje su djelovale izvan njenog područja. Nagli industrijski razvoj nekih zemalja, osobito SAD, stalno je privlačio novu radnu snagu iz nerazvijenih zemalja, pa je to utjecalo na iseljavanje naroda i napuštanje rodne grude u velikom broju. Kad su SAD poslije 1874. počele razvijati modernu industrijsku proizvodnju, počele su uvelike uvoziti radnu snagu, pa se i stanovništvu Hrvatske ukazala izvanredna prilika da se uputi u Ameriku. Prezaduženi seljaci bili su oduševljeni obećanjima o dobrom životu i o mogućnostima da u kratko vrijeme zarade novac kojim će pomoći svoje kod kuće. Činjenica je da su radnici u SAD bili mnogo bolje plaćeni nego u Austro-Ugarskoj. S. Radić je upozorio kako se »u Ameriku počеше seliti i muškarci i žene, jer plaća nije naprosto nikakva«. ³⁸ Osim toga, vrijednost američkog dolara bila je u to vrijeme dva i pol puta veća u Austro-Ugarskoj nego li u SAD. Zbog toga je Hinko Sirovatka istakao: »Vrijednost, dakle, američkog dolara i velika radnja mame ponajviše u Ameriku sve one, koji tamo putuju, a koji u Evropi ne mogu toliko zaslužiti i tako lako doći do rada.« ³⁹

Treba istaći da su osim ekonomskih i političkih uzroka i razni drugi motivi utjecali na iseljavanje iz Hrvatske. Na taj problem osvrnuo se list »Crvena Hrvatska« ovim riječima: »Istina je i to, da siromaštvo najviše goni naš narod na iseljavanje. Ali opet moramo priznati da dimenzije koje je ono preuzelo upućuje nas i na to, da istražimo i druge uzroke. Jedan od ovih uzroka je svakako neka vrst manije, koja je obuzela svijet. Sele se i oni koji ne bi trebali. Seljenje je postalo neka vrst spekulacije, ali ta spekulacija je vrlo riskantna.« ⁴⁰ Činjenica je, naime, da je iseljavanje iz Hrvatske već na početku stoljeća postalo nekom vrstom tradicije. Ljudi su selili i onda kad za to nije bilo nekih osobitih razloga. Na tu pojavu osvrnuo se Lupis-Vukić riječima: »Primjer očev potiče sina, susjedov susjeda, ograničeni broj onih koji u svijetu uspiju vabi bezbroj drugih, koji se niti ne osvrću na mnogo veći broj onih koji propadoše [...] Djeca, rana mladost, videć, gdje sve starije hrli u svijet bivaju obuzeti nekom neodoljivom željom za svijetom.« ⁴¹ U obrazloženju saborske »Osnove zakona o iseljavanju« navodi se da je između mnogih uzroka iseljavanju iz Hrvatske i »poticanje na izselenje od strane onih iseljenika, koji dospjevši u bolje privredne prilike znamenitije uštedke kući šalju; donekle i požuda za obogaćenjem, koja preko mora vuče i ljude nalazeći se u razmjerno povoljnom gospodarskom položaju.« ⁴² U jednom izvještaju o iseljavanju iz županije ličko-krbavske iz 1890. piše: »Najvećim dijelom zapućivali su se s ovog područja ljudi u Ameriku, nagovoreni na to po domaćim žite-

³⁶ Arhiv Hrvatske, Spisi hrvatskog sabora, 1901—1906, br. 195.

³⁷ na i. mj., 1908—1913, br. 380.

³⁸ S. Radić, n. dj., 340.

³⁹ H. Sirovatka, Kako je u Americi i komu se isplati onamo putovati?, Zagreb 1907, 17.

⁴⁰ Crvena Hrvatska, Dubrovnik, 30. IV 1904, br. 18.

⁴¹ Naše iseljeničko pitanje, 15.

⁴² Sten. zapis. sabora, 1910—1915, Prilog 7.

ljima, koji su iz Amerike natrag došli [...] i zamamljivani lijepim obećanjima svojih suseljana, koji pišući iz Amerike, ne mogu da se dosta nahvale s obilne zarade.«⁴³ Treba još istaći da su neposredan povod iseljavanju bila i pi-sma što su ih iseljenici upućivali svojim rođacima i prijateljima i u kojima su opisivali svoj dobar položaj pozivajući ih k sebi.

* * *

Golem broj iseljenika i zabrinjavajući uzroci iseljavanja potakli su na razmišljanje gotovo sve društvene i političke čimbenike u Hrvatskoj. Štampa je još od kraja prošlog stoljeća kontinuirano upozoravala na uzroke i posljedice iseljavanja. Ante Radić je u »Domu« 1902. napisao: »Ovo što se danas događa s našim hrvatskim narodom — to nije selidba, to je rasap, rasulo. Tu se upravo bježi [...] tu se ne seli, jer kad se seliš, uzimaš sa sobom kakvu takvu svoju sirotinju — a ne bježiš glavom bez obzira [...] Nije čudo što se narod seli iz primorja i gorskih krajeva, ali kad već bježi iz doma posavac, — ostaje još nešto Srijema, pa smo gotovi.«⁴⁴ Zadarski »Narodni list« napisao je: »Sa gospodarstvenog i političkog pogleda selidba je ubitačna za razvitak hrvatskoga življa, a prosljedi li u dosadašnjem pravcu i broju, ona postaje samoubojstvo narodno.«⁴⁵

I socijal-demokratska štampa posvećivala je pažnju iseljavanju. »Slobodna riječ« je pisala: »Iz svih krajeva Hrvatske i Slavonije bježe opet za rad sposobni ljudi u Ameriku, a krajevi, kao što je Gorski kotar, gotovo već opustješe, te u mnogim većim mjestima već po dvije trećine muškaraca preploviše Ocean, da u Americi nađu zarade i opstanka, čega im domovina ne može dati. To je ventil kroz koji se slabi energija stisnutih elemenata. To je ali ujedno ventil, koji naš narod u svakom pogledu slabi. Time što se najspособnije i najkrepče radne sile iseljuju iz zemlje, gubi privredna snaga domaćeg elementa, popušta otporna snaga naroda, a što ostaje to je i brojno i inače preslabo, da vodi borbu protiv jednog vladajućeg režima u zemlji i u državi, koji je sukriv na svim tim mnogostranim nedaćama našega naroda. Taj nesretni ventil je dakle zapravo sreća Rauchovog režima kao i vlastodržaca u Pešti i Beču, koji taj režim na golemu i svestranu štetu naroda podržavaju.«⁴⁶ Socijal-demokrati su tvrdili da radnom narodu ne može pomoći iseljavanje u Ameriku zato što i ondje postoji kapitalizam. Treba u domovini povesti borbu protiv kapitalističkog ugnjetavanja. Međutim, ljudi imaju pravo seliti tamo gdje im je bolje i nitko ih u tome ne može i ne smije spriječavati. Iseljavanje se ne smije ograničavati ekonomskim niti političkim mjerama, »jer su one bezuspješne i u biću svome reakcionarne«. Kad je ugarskom parlamentu 1909. podnesen prijedlog o ograničavanju iseljavanja, »Slobodna riječ« je pisala: »Mađarski veleposjednici hoće da spriječe iseljavanje proletarijata na svaki način, te mu postavljaju sve zakonske prepreke, to samo zato

⁴³ Arhiv Hrvatske, ličko-krbavska županija, sv. 19, br. 5113/1890.

⁴⁴ Dom, 27. III 1902, br. 6.

⁴⁵ Narodni list, 16. VII 1904, br. 57.

⁴⁶ Slobodna riječ, 13. XI 1909, br. 211.

da taj proletarijat ostane u Mađarskoj, pa da ga oni po miloj volji izrabljuju.«⁴⁷

I hrvatske iseljeničke novine, kojih su urednici na licu mjesta se mogli uvjeriti o svim nevoljama iseljavanja, upozoravale su na posljedice što ih je iseljavanje izazvalo u našem narodu. List »Hrvatska zastava« iz Chicaga pisao je već 1904.: »Činjenica je da hrvatski narod uslijed prekobrojnog iseljavanja u daleki svijet silno oslabio. Silni porezi, slaba trgovina, posvemašnja neuređenost političkog i gospodarskog života sve to imalo je za posledicu ogromno iseljavanje naroda u tuđe strane svijeta, akoprem je u samoj našoj domovini bilo prilike i prostora, kako je i danas, da si narod popravi svoje stanje i ostane kod kuće na tlu svoga roda [...] No uz posve neorganizovani javni život, koji nam je uz naš nehaj i nepromišljeno zanašanje za praznim riječima, sapinjala i tuđa njemačko-mađarska ruka, narod seljački nije drugo znao, nego li je pobjeći u tuđi svijet. Na njegovo pak mjesto, osobito po Slavoniji počeo se naseljavati tisućama Njemci, Česi i Mađari [...] Ali istim časom ističemo, da je hrvatski narod kroz iseljavanje izgubio već daleko preko 300 tisuća takvih energija, a to je za maleni narod kao što je naš, a pogotovu ako se uvaži, da se ova brojka hrvatskih iseljenika većim dijelom odnosi na zdravi muški svijet — upravo porazna činjenica. Radi se dakle u potpunom smislu te riječi o opstanku hrvatskog naroda, pa nije čudo, da se je napokon počela, akoprem do sada vrlo ograničeno, posvećivati iseljeničkom pitanju neka zabrinuta pažnja.«⁴⁸ I list »Zajedničar« istakao je 1910: »Selidba iz hrvatskih zemalja u Ameriku preotela je zadnjih 10 godina takav mah, da ona postaje pravom pogibelji za naš narodni opstanak.«⁴⁹

Hrvatski javni radnici počeli su sve češće izražavati zabrinutost zbog prevelikog iseljavanja. Tadija Smičiklas, predsjednik Jugoslavenske akademije, konstatirao je: »Hrvatska je u gospodarstvu tako zapuštena, da se je najbolji dio našeg puka iselio najviše u Ameriku. Ako budemo na ovaj način naprijed kročili, mora Hrvatska propasti. Radne sile odlaze preko mora, a kod kuće ostaju starci, žene, djeca.«⁵⁰ Antun G. Matoš 1911. upozoravao je: »Emigracija u Ameriku danas je najaktuelniji narodni naš problem, — socijalni, politički, pa i moralni. Naš svijet, domaći elemenat, hrli slijepo u Ameriku, a pusta ognjišta polako i sigurno zauzima stranac; to je užasna činjenica, danas naj-suvremenija i najtragičnija, pred kojom nemoćno stoji naš sociolog, političar i moralist.«⁵¹

Hrvatski političari, napose oni u opoziciji, često su isticali iseljeničko pitanje kao jedan od velikih problema u životu Hrvatske. Oni su to činili u Hrvatskom saboru, u parlamentu u Budimpešti i u Carevinskom vijeću u Beču.

Iseljeničko pitanje izazivalo bi u Saboru žučne polemike. Na sjednici od 21. X 1901. David Starčević dobacio je vladinim zastupnicima: »Vi ćete opustošiti Hrvatsku. Potražite statistička data, pa ćete vidjeti koliko se naroda

---

⁴⁷ na i. mj., 20. V 1908, br. 60.

⁴⁸ Hrvatska zastava, Chicago, 4. VIII 1904, br. 15.

⁴⁹ Zajedničar, 9. II 1910, br. 5.

⁵⁰ Dom, 28. V 1903, br. 10.

⁵¹ Hrvatski glas, Winnipeg, božićni broj, 1960.

iseljuje.« Na zadirkivanja nekih zastupnika da se i on sprema u Ameriku odgovorio je: »Da, u Ameriku također — onamo će svi naši otići.«⁵² O iseljavanju je u Saboru 1902. govorio i Grga Tuškan ističući: »Ima nas, koji različito mislimo o žalosnom iseljavanju našega naroda. Nu ja držim, da nitko ne može reći, da je to uistinu na korist samoga naroda i da bi bilo željeti, da to iseljavanje bude slijedilo u većoj mjeri, nego je to do sada.«⁵³ Opširniji prikaz iseljeničkog pitanja iznio je 1910. pred Saborom zastupnik A. Pinterović. On je upozorio da se tim pitanjem već dugi niz godina bave hrvatska javnost, štampa i razne korporacije, a da su se njime bavile i Sabor i mnoge vlade. »Iseljavanje našeg naroda u Ameriku« — rekao je tada — »preotima zadnjih godina sve više maha, te se od godine do godine množi sve više broj onoga dijela našeg naroda, koji je prisiljen raznim okolnostima, da mora ostaviti svoju domovinu i bježati u daleki svijet. Ako se to nastavi, može to pitanje iseljeničko postati upravo velika pogibelj za cijeli naš narodni opstanak«. Upozorivši da se u Americi nalazi pola milijuna iseljenika iz Hrvatske, Pinterović je nastavio: »Taj dio naroda, bar velikim dijelom, izgubljen je za Hrvatsku. Mnogi iseljenici stradaju u Americi u raznim teškim poslovima [...] jedan dio ostane, a manjina vraća se u domovinu. Ako uočimo sve te okolnosti možemo vidjeti, kakva nas budućnost čeka, ako nećemo nastojati da se tomu zlu doskoči«. Pinterović je, nadalje, konstatirao da u iseljeničtvo odlaze najmlađi i za rad najpodobniji ljudi, da se za troškove puta troše goleme svote novca i da se samo 1907. potrošilo tri milijuna kruna. S druge strane, novac koji iseljenici šalju kući ne investira se ekonomično. Pinterović je podsjetio kako je bilo inicijativa da se donese zakon o iseljavanju, da se iseljeničko pitanje riješi tako da donese narodu i zemlji što više koristi, da se zarađeni novac u zemlji upotrijebi najsvrsishodnije. Nakon što se opširnije osvrnuo na uzroke iseljavanja, predložio je da se bolje organizira iseljenička služba i da se iseljeničke prištednje povjere najpogodnijim bankama.⁵⁴ Još se jednom u Saboru opširnije osvrnuo na iseljeničko pitanje 1914. zastupnik Ivan Zatluka i ponovo istakao da je iseljeničko pitanje u Hrvatskoj »najgoruće pitanje«. Dok su se mnogi drugi narodi u Austro-Ugarskoj ekonomski učvrstili, u Hrvatskoj su »pridošle zle godine, razne pošasti, poskupljivanje novca i moderan život, a kraj toga i ono neznanje, i tako nam je narod gotovo osiromašio i našao jedini svoj spas i izlaz u tom, da se seli u prekomorske krajeve, da ondje zasluži nešto i da se tako spasi od propasti.« Zatluka je upozorio Sabor da treba posvetiti više brige iseljeničkom pitanju i gospodarskim mjerama otkloniti uzroke iseljavanja iz Hrvatske.⁵⁵

U Budimpešti i Beču hrvatski su zastupnici često podnosili interpelacije u kojima su optuživali austro-ugarska konzularna predstavništva da ne pokazuju niti osnovnu brigu oko zaštite prava naših iseljenika. Tako je A. Tresić-Pavičić na sjednici austrijske delegacije u Budimpešti u prosincu 1910. rekao: »Nepobitna je činjenica, da hrvatski narod gubi godimice na milijone ba-

⁵² Sten. zapis. sabora, 21. X 1901, X, 19.

⁵³ na i. mj., 1901—1906, II, 463.

⁵⁴ na i. mj., 1908—1913, I, 807.

⁵⁵ na i. mj., 1913—1918, I, 572.

ština svojih u tuđini umrlih sinova, i to zbog toga — da se blago izrazim — nemara a.u. konsula. Činjenica je nadalje, da naša diplomacija ne samo ne podiže škole u tim kolonijama, nego nastoji na sve moguće načine zapriječiti osnutak i uzdržavanje takovih škola sa strane jugoslavenskih iseljenika i pravi im svakodnevnih neprilika.«⁵⁶ Juraj Bijankini, kako smo već istakli, često je u Carevinskom vijeću govorio o iseljeničkom pitanju. Još 1900. izjavio je: »Mi ne dijelimo mnijenje onih, koji prekoocensko izseljavanje smatraju kao nešto dobra i koji bi htjeli dapače to izseljavanje potpomagati, uređujući ga državnom silom.«⁵⁷ Bijankini će kasnije 1912. u Carevinskom vijeću dati veoma opširan prikaz hrvatskog iseljeničkog pitanja i završiti riječima: »Ogromno iseljavanje iz hrvatskih zemalja nije nego samo naravna posljedica odnošaja, koje su tuđinske vlade stvorile u tim zemljama i za koje bi habzburška monarhija mogla prije ili poslije slano platiti.«⁵⁸

Treba istaći da je uz negativna reagiranja na iseljavanje bilo mišljenja kako iseljavanje ima i svojih pozitivnih strana. Tako Rudolf Strohal piše: »U novije vrijeme počeli su karlovački seljaci mnogo putovati u Ameriku radi privrede. Hranom su se prije hranili lošom, crnim hljebom, i ono, što im je zemljište pružalo. Rijetke su bile seljačke kuće u kojima se je osim velikih praznika jelo meso. Danas kad se rad seljački više cijeni, a osobito otkad su seljaci stali putovati u Ameriku, hrane se i seljaci bolje.«⁵⁹ I u naprijed spomenutom izvještaju o iseljavanju iz županije ličko-krbavske stoji: »Tom pojavu samo ima se zahvaliti da su se u području ove županije notorno siromašni krajevi i sela u Gorskom kotaru baš potonjih godina lijepo pridigli i materijalno uznapredovali [...] Sve te svote pomogle su u veliko, da su se kuće i familije u Americi na zaslugi bavećih žitelja lijepo podigle, te se u svemu opaža razlika između njihovih imućnijih odnošaja i drugih siromašnijih familija koje nisu mogle doći u položaj, da koga potrebitim putnim troškom snabdiju i u Ameriku otprave.«⁶⁰ Zastupnik Erazmo Barčić podnio je Saboru 1905. interpelaciju u kojoj je zahtijevao da se zakonom regulira način iseljavanja iz Hrvatske. U obrazloženju interpelacije Barčić je između ostaloga rekao: »Za Primorje naše i za Gorski kotar je to iseljavanje upravo blagodat. Da nema iseljavanja, u Primorju i Gorskom kotaru bi zavladao glad, dok sada vlada blagostanje, jer nema tako reći kuće, koja ne raspolaže lijepom novčanom glavnicom, pa tako može snositi porez i ostale terete i prehranjuje se.«⁶¹

Korist od iseljavanja uočio je i naš poznati ekonomist Fran Milobar. On je o tome 1903. pisao: »Ovo je sa stanovišta narodnog gospodarstva najpoželjnija vrsta seljenja, jer se time izravna odnošaj između broja pučanstva i živežnih sredstava. Suvišak pučanstva ne samo da se u stranom svijetu prehrani već i pretičak zarade kući donose i podigne gospodarstva kod kuće. Na ovaj način može da bez socijalnih neprilika živi narod i u zemljama gdje inače vlada prenapučenost, a ondje gdje nema prenapučenosti dođe narod do znat-

⁵⁶ Narodni list, 4. I 1911, br. 1.

⁵⁷ na i. mj., 17. III 1900, br. 20.

⁵⁸ na i. mj., 8. VI 1912, br. 45.

⁵⁹ Rudolf Strohal, Grad Karlovac opisan i orisan, Karlovac 1906, 189.

⁶⁰ Arhiv Hrvatske, ličko-krbavska županija, sv. 19, br. 5113/1890.

⁶¹ Sten. zapis. sabora, 1901—1906, V, 294.

nije prometne glavnice, kojom može voditi gospodarstvo.« Međutim, Milobar je poznavao i loše strane iseljavanja, pogotovu za Hrvatsku, pa na istom mjestu kaže: »Maleni pak narodi, kad bi im zemlja i bila prenapučena, nastoje, da im se iseljenici barem narodno (etnički) ne izgube. No maleni narodi, pa još k tome prenapučeni u svojoj zemlji, počinjali bi samoubojstvo, kad bi dopuštali, da im se narod ovako iseljuje. Brižne i domoljubne vlade nastojati će da do ovakve vrste seljenja nikako ne dođe.«⁶²

U dosadašnjim istraživanjima vidjeli smo da je pozitivna strana iseljavanja isticana samo potkraj prošlog i na početku ovog stoljeća. Kasnije, nakon što je iseljavanje iz Hrvatske zauzelo goleme razmjere pa nije više imalo niti svoje uobičajene pozitivne strane, u Hrvatskoj je ono ocijenjeno kao sasvim negativna pojava.

* * *

Milijunsko iseljavanje iz Austro-Ugarske nametnulo je državnoj administraciji potrebu stvaranja posebne iseljeničke službe. U Hrvatskoj i Slavoniji ta služba datira još od 1883. kad je donesena naredba kojom se seljenje stavlja pod policijski nadzor. Služba je napokon uređena 1891, a prvi kodifikatorni akt vlade bila je naredba od 1901. kojom se regulira »otprenanje osoba radničkog i seljačkog stališa u prekomorske zemlje.«⁶³ Na temelju spomenute naredbe osnovan je u sastavu Odjela za unutrašnje poslove zemaljske vlade posebni podošjek koji će kasnije prerasti u odsjek za iseljavanje. Potkraj 1905. vlada je donijela naredbu o osnivanju Iseljeničkog fonda. U veljači 1909. donesena je banska Naredba kojom je reguliran čitav niz pitanja vezanih uz iseljavanje.

U iseljeničkom odsjeku vođena je evidencija matičnih promjena svih pripadnika Hrvatske i Slavonije u inozemstvu i svih stranaca na području Hrvatske i Slavonije. Uvedena je služba privatnopravne zaštite tj. posredovanje u predmetima ostavina, osiguranina i odšteta iseljenika po svijetu, bilo da su zahtjeve podizali iseljenici sami bilo da je to tražila njihova rodbina u domovini. Uz te poslove bavio se Odsjek posredovanjem i u drugim poslovima privatnopravne prirode, osobito u predmetima kupoprodaje nepokretnog imetka iseljenika po svijetu, raznih vrsta obligacija, alimentacija itd.

Godine 1910. bila je podnesena Saboru Osnova zakona o iseljavanju. Po prvi put dana je definicija iseljenika i unesena u Osnovu, a glasi: »Po ovom zakonu smatra se izseljenikom, tko se na neodređeno vrijeme otputi u inozemstvo, da ondje nađe trajnu privredu.«⁶⁴ Osnova zakona o iseljavanju sadržavala je odredbe o iseljavanju, o zaštiti iseljenika na putu i u inozemstvu, o ograničavanju iseljavanja u određenim slučajevima, o sprječavanju iseljavanja u određene zemlje u kojima bi mogla doći u pitanje gospodarska egzistencija iseljenika. Radi zaštite iseljenika potrebno je za otpremu i prijevoz

⁶² Fran Milobar, Izabrana poglavlja iz narodnog gospodarstva, Zagreb 1902—1903, 238.

⁶³ O iseljeničkoj službi usp. Artur Benko-Grado, Razvitak naše državne iseljeničke službe, Jutarnji list, Zagreb, 8. X 1939.

⁶⁴ Sten. zapis. sabora, 1910—1915, prilog 7.

iseljenika državna dozvola koju mogu dobiti osobe moralno i materijalno za to pogodne. Njihovo poslovanje stavlja se pod kontrolu državnih vlasti kojima se određuju obaveze prema iseljenicima. U Osnovi se određuju sredstva »kojima će državna uprava moći iseljenike i u inozemstvu u moralnom i materijalnom pogledu potpomagati, te tako u njima budnom uzdržati ljubav i privrženost prema domovini.«⁶⁵ Ipak, ta zakonska osnova nije nikada postala zakonom, a niti je do prvoga svjetskog rata uopće donesen zakon o iseljavanju. Zbog čega to nije učinjeno, objašnjava S. Radić povodom svoje interpelacije u Saboru 1914. ovim riječima: »Isto tako je i sa iseljeničkim zakonom. Taj je dobio već predsankciju. U bitnim ustanovama raspravljen je u anketi, a ne dolazi pred Sabor. Ja se bojim, da je to s razloga, koji ću sada reći. Kad je g. ban dr Tomašić htio god. 1910. predložiti tu zakonsku osnovu, onda smo imali o tomu razgovora, i on je rekao, da se ta osnova ne može i neće primijeniti, jer bi mi to mogli jedva učiniti, budući da Mađari iseljeničtvo svojataju za sebe; u nagodbi ne stoji doduše, da je iseljeničtvo zajednički posao, ali da ti poslovi spadaju sami po sebi na 'zajednicu'. Ja sam se o toj stvari propitao i dalje, i došao sam do toga, da doista ta 'naša' gospoda [...] drže, da se taj zakon nema u našem Saboru raspraviti i ovdje votirati. I tako se hoće ciela stvar odgoditi, te bi smo mogli doživjeti ono isto, što smo doživjeli sa morskom obalom, da dobijemo jedan zajednički zakon, a ne hrvatski [...] i onda bi došao koji od gospode [...] i govorio, da nismo mogli drugačije raditi, da ovako važno pitanje ne ostane neuređeno, pa da smo morali dozvoliti, da se stvori zajednički zakon [...].«⁶⁶

Po našem mišljenju, Mađari su osporavali Hrvatskoj vlastito iseljeničko zakonodavstvo i time vlastitu iseljeničku politiku najviše iz političkih razloga. Tijekom prvog decenija ovog stoljeća pojavila se u Sjevernoj i Južnoj Americi među slavenskim iseljenicima iz Austro-Ugarske politička emigracija koja je bila protuaustro-ugarski raspoložena. Hrvatski iseljenici bili su najradikalniji. Mađari su se bojali da se ta hrvatska politička emigracija ne bi uspješno povezala s političkom opozicijom u Hrvatskoj i tako stvorila jak politički blok u borbi za emancipaciju Hrvatske i od Pešte i od Beča. Zbog toga je Benko-Grado, pišući o razvoju naše iseljeničke službe, ispravno ustvrdio: »Pošto povrh toga u saglasju sa strukturom Monarhije hrvatska emigracija nije smatrana [...] nacionalnim problemom, već jednim dijelom zajedničkog austro-ugarskog socijalnog problema, nije mogla zemaljska vlada ni da pomišlja na vlastitu emigracionu politiku, već je morala da kasa u emigracionoj politici Monarhije.«⁶⁷

Ipak je Iseljenički odsjek u Zagrebu izradio 1913. program rada na iseljeničkom pitanju. Taj je rad s iseljenicima podijeljen u tri dijela:

1. »Zadaće ekonomske skrbi«, koje su obuhvaćale slanje i ulaganje novca u domovinu;

2. »Zadaće socijalne skrbi«, koje su obuhvaćale pravnu zaštitu iseljenika u iseljeničtvu i domovini;

⁶⁵ na i. mj., prilog 8.

⁶⁶ na i. mj., 1913—1918, II, 746.

⁶⁷ Jutarnji list, 8. X 1939.

3. »Zadaće političke naravi«, koje su predviđale saradnju s hrvatskim i srpskim društvima u iseljeništvu, napose sa iseljeničkom štampom. O tome se kaže: »Bilo bi uputno jednoj i drugoj kojoj novini podijeliti paušalnu subvenciju, da prima inspirirane članke i da se stvori protuteža proti revolucionarnom pisanju te štampe.«

Program Iseljeničkog odsjeka bio je objavljen u »Obzoru«⁶⁸, a iseljenička štampa je na njega vrlo oštro reagirala. U iseljeništvu su tada odbijali svaki dodir s predstavnicima službenih vlasti. List »Zajedničar« je u nekoliko nastavaka pisao o programu Iseljeničkog odsjeka i svoja izlaganja završio riječima: »Otpremiti četvrtinu naroda preko Oceana, pa onda plaćati prodane duše, da narodu neprestano pripovijedaju, kako se vlada 'brine za njihovu dobrobit'«. ⁶⁹

* * *

Da bismo jasnije mogli odrediti posljedice iseljavanja iz Hrvatske neopodno je potrebno osvrnuti se na neka bitna obilježja iseljavanja i iseljenišva. Iseljenici iz Hrvatske pripadali su tzv. »privremenim iseljenicima« kod kojih je i prije odlaska iz domovine postojao »animus revertendi« — namjera povratka. Privremeni boravak u inozemstvu istican je na početku stoljeća u Hrvatskoj redovito kao jedna od osobitosti našeg iseljenišva. Potočnjak je u već spomenutom izlaganju pred Saborom 1900. istakao: »Ovaj polazak naših ljudi u svijet ne nosi na sebi karakter izseljavanja, to nije ono što se pod tim izrazom razumijeva kad se o izseljavanju govori, nego taj naš svijet redovno ide samo privremeno na zaradu na više godina, pak kad se pomogao, kada je polučio, radi čega je pošao, vraća se natrag, dapače to biva i onda, kada svoju obitelj sa sobom vodi.«⁷⁰ I Erazmo Barčić je 1905. u Saboru ustvrdio: »Zato to u pravom smislu riječi nije iseljavanje, jer se od ovih koji putuju u Ameriku jedva 3⁰/₀ ne vraća u svoj zavičaj, dok se 97⁰/₀ nakon nekoliko godina, skupivši lijepu svotu novca, opet vraća u zavičaj i tu ostaje.«⁷¹ U osnovi zakona o iseljavanju govori se da je »glavna svrha regulirati temporarno iseljavanje.«⁷² Međutim, stvari su ipak stajale drugačije. Tijekom vremena i stjecanjem mnogih okolnosti iseljenici su produživali svoj boravak izvan domovine, a najveći dio odlučio je trajno ostati u novoj domovini. U Hrvatskoj su tu pojavu uočili. A. Pinterović je u Saboru, u već spomenutom izlaganju, govorio o malom broju iseljenika koji se vraćaju u domovinu.⁷³ D. Krmpotić je u spomenutom pismu Saboru iz 1907. upozorio da se »zaključiti može sa nekom vjerojatnosti, da će ih se oko 20⁰/₀ vratiti u domovinu, ako ostanu okolnosti u S.D. onakve kakve su sada.«⁷⁴ I. Lupis-Vukić kaže da »premda skoro svaki naš čovjek odlazi u svijet čvrstom nakanom, da

⁶⁸ Obzor, 12. X 1913, br. 278.

⁶⁹ Zajedničar, 25. III 1914, br. 12.

⁷⁰ Sten. zapis. sabora, 1897—1902, IV, 95.

⁷¹ na i. mj., 1901—1906, V, 294.

⁷² na i. mj., 1910—1915, prilog 8.

⁷³ na i. mj., 1908—1913, I, 807.

⁷⁴ Arhiv Hrvatske, Spisi Sabora, br. 1069/1906—1911.

se kući povrati, ipak jedan dosta veliki postotak, a iz raznovrsnih uzroka, ostaje ih definitivno u svijetu, te ih domovina mora ubrojiti u svoj posve- mašnji gubitak«. ⁷⁵

Nemamo cjelovitih podataka o materinskom jeziku iseljenih i doselje- nih. U razdoblju od 1900—1910. doselilo se u Hrvatsku i Slavoniju 43 000 osoba. Dok je od ukupnog broja iseljenih bilo Hrvata i Srba 85%, a 15% osta- lih, od doseljenih u istom razdoblju bilo je 19% Hrvata i Srba, a 81% stra- naca. ^{74a} U »Obzoru« nalazimo podatke o broju povratnika u Hrvatsku i Sla- voniju za 1909 — 2 072 osobe, za 1910 — 3 319 osoba, za 1911 — 4 439 osoba i za 1912 — 3 099 osoba. ⁷⁶ Ako broj povratnika usporedimo s brojem iselje- nih u tim godinama, a koji je prema procjeni K. Jande prosječno iznosio za Hrvatsku i Slavoniju 40 000, onda možemo zaključiti da iseljavanje iz Hrvat- ske do prvoga svjetskog rata u svom najvećem dijelu nije imalo privremeni, nego trajni karakter.

Prema raspoloživim statističkim podacima, preko 86% iseljenika potje- cali su iz seljačkih redova. ⁷⁷ Od gradskog življa samo je poneki trgovački ili zanatlijski pomoćnik, poneki obrtnik podnio zahtjev za iseljenje. Popratna pojava kod iseljenika bila je nepismenost, pa su iseljenički listovi isticali kako je to jedan od glavnih razloga teškom uspjehu naših ljudi u novoj sre- dini. List »Branik« iz Chicaga napisao je u uvodniku »Kako živu Hrvati u Americi«: »Po statistici koju sabira na iskrcavanju doseljenička oblast — dolazi Hrvata iz Hrvatske i Slavonije više od 40% nepismenih [...] istina jest da ovdje neima niti jedan postotak od 200 000 Hrvata, koji bi izučeni zanat- lije bili. Do nedavno bili su skoro svi Hrvati doseljenici kod kuće seljaci, nu u zadnje vrijeme, u zadnje dvije godine, počeli su nešto doseljivati zanatlijski radnici«. ⁷⁸

Prema dobnoj strukturi u razdoblju 1900—1912. iseljavali su se ispod 20 godina 25,8%, od 20—29 godina 33,6%, od 30—39 godina 24,3%, od 40—49 godina 13,3%, a iznad 50 godina 3,0%. ⁷⁹ Iz navedenih podataka proizlazi da su iseljenici bili pretežno ljudi iz najpovoljnijih dobnih i radnih skupina. Nji- hovo odsustvo veoma se nepovoljno odrazilo na privredu Hrvatske.

Jedno od karakterističnih obilježja iseljavanja iz Hrvatske bilo je prete-žno seljenje muškaraca. U prvom razdoblju žene su se selile vrlo rijetko, a još rjeđe čitave obitelji. To nam potvrđuje da je iseljavanje iz Hrvatske imalo u početku pečalbarski karakter tj. odlazilo se privremeno radi zarade. U go- dinama pred prvi svjetski rat povećava se postotak zahtjeva žena za iselja- vanje i to radi odlaska mužu ili radi udaje. Godine 1913. povećao se postot- tak iseljavanja cijelih obitelji. Postotak iseljavanja ženskih osoba bio je 1901. 10%, a 1912. iznosio je 30,1%. ⁸⁰

---

^{74a} Lakatoš, n. dj., 63.

⁷⁵ Naše iseljeničko pitanje, 16.

⁷⁶ Obzor, 23. III 1913, br. 81.

⁷⁷ Usp. Lakatoš, n. dj., 63.

⁷⁸ Branik, Chicago, 1. VIII 1902.

⁷⁹ Lakatoš, n. dj., 62.

⁸⁰ isto.

Ne raspoložemo točnim podacima koliko je iseljeničkog novca stiglo u Hrvatsku. Lupis-Vukić je prigovorio još 1912. da bi »naše vlasti najbolje nam mogle kazati, koliko godimice ulazi iseljeničkog novca putem pošte u sve naše zemlje, a mogle bi prinuditi i bankovne zavode, da vode statistiku novca koji ulazi u chekovima. No mi takovih podataka nemamo«. ⁸¹

Ipak raspoložemo s dosta podataka o slanju iseljeničkog novca, a ovdje ćemo ih navesti kako bismo dobili barem donekle uvid u to. Iz Amerike je u razdoblju od 1900—1910, prema poštanskim izvještajima, stiglo u Ugarsku i Hrvatsku 1 270 milijuna kruna. Međutim, tu nije bio uračunat novac koji je stizao u zatvorenim listovima niti onaj koji je dolazio čekom, a niti novac koji su iseljenici donosili sa sobom. Na žalost, podaci za Hrvatsku nisu specificirani. ⁸² Iseljenici iz županije zagrebačke poslali su 1898. i 1899. 2 347 560 kruna. ⁸³ Lupis-Vukić kaže da je bilo godina kad je u samu bjelovarsku županiju godišnje pristiglo 8 000 000 kruna. U korčulanskoj banci iseljenici su u prosjeku imali 3 000 000 kruna ušteda. ⁸⁴ U općine Vukmanović, Bosiljevo, Barilović i Perjasicu stiglo je 1892. 150 000 kruna. ⁸⁵ »Narodna hrvatska zajednica« iz Pittsburgha isplatila je od 1884—1912. obiteljima umrlih članova 120 milijuna kruna, od čega je polovica poslana u Hrvatsku. ⁸⁶ Prema procjeni K. Jande, u Hrvatsku je godišnje pristizalo 80 milijuna kruna.

Sigurno je da je iseljenički novac pridonio privrednom razvoju Hrvatske. Međutim, u to su vrijeme vrlo česti prigovori zbog nerentabilnog i nesvršishodnog ulaganja tog novca u privredu Hrvatske. Janda o tome kaže: »Istina je, mnogo je dugova naš seljak američkim novcem poplatio, mnogo si je zemlje pokupovao, sagradio kuću itd, ali sve je to malo obzirom na silan novac, koji iz Amerike dolazi«. ⁸⁷

Hinko Sirovatka izračunao je prosječna primanja i troškove našeg iseljenika u Americi. Po tom proračunu, nakon tri godine boravka u Americi iseljeniku bi ostalo čiste dobiti 2 800 kruna. Prema Sirovatki, za taj se novac nije isplatilo u svakom slučaju ići u Ameriku. On kaže: »Nemojte misliti na Ameriku, koji ste potrebni na gospodarstvu. Samo onda ako imade na gospodarstvu više muškaraca, isplati se da jedan ili dva idu na zaslužbu.« ⁸⁸

U hrvatskoj javnosti tražio se način na koji bi se spriječilo iseljavanje. Govorilo se o potrebi široke kampanje u kojoj bi se narodu iznosile prednosti rada na vlastitoj zemlji i svraćala pozornost na prostrana zemljišta po Hrvatskoj i Slavoniji koja su ležala na ugaru, a na kojima bi se naši ljudi mogli naseliti umjesto da idu u tuđi svijet. Govorilo se i o potrebi osnivanja jednog rodoljubnog društva koje bi pokupovalo seljačku zemlju pa je ostavilo vlasniku uz najjeftiniju i najpogodniju otplatu. Također se isticala ustrajnost i marljivost koju su naši iseljenici pokazali u američkim rudnicima, tvornicama i na gradnji željezničkih pruga, i pri tom se napominjalo da kad bi naši ljudi tako

⁸¹ Naše iseljeničko pitanje, 20.

⁸² Narodni glas, 25. IV 1912, br. 17.

⁸³ Svjetlo, 13. I 1901, br. 1.

⁸⁴ Naše iseljeničko pitanje, 20.

⁸⁵ Arhiv Hrvatske, ličko-krbavska županija, sv. 19, br. 5113/1890.

⁸⁶ Naše iseljeničko pitanje, 21.

⁸⁷ n. dj., 42.

⁸⁸ Sirovatka, n. dj., 20.

radili na vlastitoj zemlji, da bi se u toku godina isto tako obogatili kao u Americi. Uz to bi se poboljšala seljačka zemlja i digla bi joj se vrijednost, pa bi onda seljak privređivao za sebe, a ne bi obogaćivao ionako bogatu tuđinu.

I pored toga iseljavanje iz Hrvatske progresivno je, s nekim iznimkama, raslo iz godine u godinu. Objektivni faktori koji su sprječavali veće iseljavanje bili su izvan Hrvatske. To su restriktivni propisi koje je američka vlada povremeno donosila i gospodarske krize koje su se povremeno javljale u SAD. Vlasti u Austro-Ugarskoj nisu sprječavale iseljavanje, nego su samo pazile da sačuvaju kontrolu nad njim. Tek pred prvi svjetski rat sprječava se vojnim obveznicima iseljavanje. Tako je 26. prosinca 1913. kraljevski povjerenik za Hrvatsku i Slavoniju izdao naredbu o iseljavanju u kojoj se propisuje: »Za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju valja slijedeći propis [...] Muške osobe počev od 1. I one godine u kojoj navršu sedamnaestu godinu života, sve dotle, dok stoje pod stavnjom ili službovnom obaveznošću, koja se temelji na ovom zakonu, mogu se iseliti samo na temelju pismene dozvole bana, izdane sporazumno s ministrom za zemaljsku obranu. Dozvola se može podijeliti samo onda, ako molitelj prije toga u ugarskoj krunskoj vrijednosti položi po banu u iznosu od 100—1000 kruna ustanovljenu jamčevinu.«⁸⁹ Tom naredbom i financijski i administrativno bilo je gotovo onemogućeno svako legalno iseljavanje.

Da nije bilo restriktivnih propisa o useljavanju i povremenih gospodarskih kriza u SAD i da nije Austro-Ugarska pred prvi svjetski rat spriječavala iseljavanje, ono bi iz Hrvatske i dalje progresivno raslo. Kakve bi sve posljedice tog iseljavanja bile? Do tada se već iselilo pola milijuna ljudi. A Hrvatska je 1910. brojila 3 460 350 stanovnika.

---

⁸⁹ Historijski arhiv Karlovca, Fond Gradskog poglavarstva, 1909—1918.

S u m m a r y

EMIGRATION FROM CROATIA IN THE PERIOD BETWEEN 1880 AND 1914

The emigration from Croatia was caused by different reasons, such as historical, political, national, religious, social and other. It started in 16th century and has been going on more or less intensively in different historical periods up to now. The first emigrations were caused by Turkish invasion, and those from the later periods came as a result of economical, social and political circumstances in which population of Croatia lived at the time. In this article we have based our researches on the period of modern colonization, from 1880 till World War I.

The most important reason for emigration from Croatia was bad economic situation. Not only that its population could not make their living at the time, but they were also forced to pay taxes to the government. Peasants in general were full of debts. Apart from that, there were other reasons for emigration, such as political prosecution and unwillingness of young men to serve in the Army too long a period. A desire for adventure and tendency to become rich in the shortest possible time, as well as letters being written to their friends and relatives urged the process of emigration. Many wives went to their husbands, children to their parents. It has to be pointed out that conflicts between classes in the Croatian society of the time, were the reasons of considerable importance for emigration.

About 500 000 people had emigrated from Croatia in the period from the end of the century up to World War I. Most of them went to U.S.A. Such a great number of emigrants caused considerable changes in the demografic structure of population and economic development of Croatia. There were negative general reactions towards emigration and some attempts were made to find out a way how to stop further emigration. This problem was discussed in the Parliament of Croatia, in newspapers and generally in public. Some politicians, journalists and scientists made great efforts in order to point out all the negative consequences that would be brought by further emigration in Croatia. Nevertheless, some of them apostrophed the economic benefits that Croatia was getting from money sent by emigrants.

Before World War I the process of emigration had stopped due to the restrictive law measures proclaimed in U.S.A., the most important country of emigration at the time. Austro-Hungarian Monarchy had also forbidden the emigration before the very beginning of World War I, because there was a need of young men for the Army. If such law regulations had not existed, emigration from Croatia would have continued and brought far-reaching consequences.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE